

Edyta Wolter
ORCID: 0000-0001-9895-6462
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Czasopismo jako źródło do biografii twórców edukacji ekologicznej w II Rzeczypospolitej (1918–1939)

The Magazine as a Source for the Biographies
of Pioneers of Ecological Education in the Second
Polish Republic (1918–1939)

ABSTRACT

The aim of this article is to present the methodological foundations of qualitative biographical research on the pioneers of ecological education in the Second Polish Republic, based on selected periodicals: *Ziemia (Earth)*, published by the Polish Tourist Society between 1919 and 1939; the annual *Ochrona Przyrody (Nature Conservation)*, published by the State Council for Nature Conservation from 1920 to 1937; the monthly *Przyroda i Technika (Nature and Technology)*, issued by the Polish Copernicus Society of Naturalists and published between 1922 and 1939; the annual *Wierchy*, published by the Polish Tatra Society from 1923 to 1938; *Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane (Illustrated Nature Magazine)*, published by the Stanisław Staszic Nature Society in Łódź between 1927 and 1939; and the quarterly *Wiadomości Ligi Ochrony Przyrody w Polsce / Bulletin de la Ligue pour la Protection de la Nature en Pologne*, published by the Main Board of the League for Nature Protection in Poland in 1933–1934.

KEYWORDS

history of education,
the Second Polish
Republic (1918–1939),
nature conservation,
sources for
biographical research,
pioneers of ecological
education

SŁOWA KLUCZOWE

historia wychowania,
II Rzeczypospolita
(1918–1939), ochrona
przyrody, źródła do
badań biograficznych,
twórcy edukacji
ekologicznej

SPI Vol. 29, 2026/2
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2026.2.002
Nadesłano: 1.02.2026
Zaakceptowano: 25.03.2026

ABSTRAKT

Celem artykułu jest przedstawienie metodologicznych podstaw jakościowych badań biograficznych, dotyczących twórców edukacji ekologicznej w II Rzeczypospolitej, na przykładzie wybranych periodyków: „Ziemia” (tygodnik wydawany przez Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w latach 1919–1939); rocznik „Ochrona Przyrody” (organ Państwowej Komisji Ochrony Przyrody/Państwowej Rady Ochrony Przyrody, publikowany w latach 1920–1937); miesięcznik „Przyroda i Technika” (organ Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, wydawany w latach 1922–1939); rocznik „Wierchy” (publikowany w latach 1923–1938 nakładem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego); drukowane w latach 1927–1939 przez Towarzystwo Przyrodników im. Stanisława Staszica w Łodzi „Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane” oraz kwartalnik „Wiadomości Ligi Ochrony Przyrody w Polsce/Bulletin de la Ligue pour la Protection de la Nature en Pologne”, wydawane przez Zarząd Główny Ligi Ochrony Przyrody w Polsce w latach 1933–1934.

Wprowadzenie

Podjmując uzasadnienie metodologicznych podstaw przestrzeni źródłowej, w zakresie czasopiśmiennictwa jako źródła w badaniach pedagogiczno-historycznych, można przypomnieć tezę Wilhelma Diltheya, według której badacze nauk humanistycznych nie mogą stosować tych samych metod jak badacze nauk przyrodniczych ze względu na wartość poznawczą rozumienia kultury (por. Dilthey 2004: 74). Dilthey był zwolennikiem badań jakościowych. Twierdził, że życie człowieka można zrozumieć dzięki kulturze (por. Sztobryn 2006: 75). Hermeneutyka w ujęciu Wilhelma Diltheya jest metodologią rozumiejącą, którą przeciwstawił on metodologii stosowanej w naukach przyrodniczych. Skonstatował, że nauki przyrodnicze wyjaśniają rzeczywistość, a nauki humanistyczne podejmują próby rozumienia tej rzeczywistości. Człowiek jako osoba (*animal symbolicum*) może zrozumieć swoje miejsce w przestrzeni społeczno-przyrodniczej dzięki formom symbolicznym: językowi, mitom, religii, sztuce (por. Pisarek 2006: 206).

Źródła w historycznych badaniach biograficznych

Celem badań biograficznych jest odkrywanie i zrozumienie poszczególnych stadiów rozwoju społeczeństwa jako zorganizowanej grupy jednostek. Hermeneutyka stała się jedną z podstawowych metod badawczych stosowanych w naukach humanistycznych, społecznych (rozumiejących), dotyczących życia duchowego, a więc (np.) moralnego, związanego z życiem jednostek, grup społecznych, szeroko pojętym wychowaniem (Nowak 1993: 51). W procesie badań hermeneutycznych istotne jest rozumienie kontekstu symbolu umiejscowionego w danej przestrzeni, miejscu, czasie. Rozumienie hermeneutyczne jest powiązane z doświadczeniem i jako takie pozostaje niezbędne do interpretacji życia danej osoby jako podmiotu społecznego (Łysek 1996: 19).

Wartościową koncepcję społeczeństwa wychowującego przedstawił Florian Znaniecki, wykorzystując w tym celu metodę interpretacji uwzględniającą tzw. „współczynnik humanistyczny”¹. Założył, że tradycja kulturowa stanowi podstawę kreowania celów, wartości (Znaniecki 2008: 67–80), odkrywania nowych faktów, konstruowania teorii, zwłaszcza gdy metody procesu badawczego podlegają ewolucji (por. Znaniecki 2008: 29). Jednym z pierwszych dzieł powstałych w takim humanistycznym paradygmacie jest znana praca Williama T. Thomasa i Floriana Znanieckiego pt. *Chłop polski w Europie i Ameryce* (*The Polish peasant in Europe and America*), w której wykorzystano dokumenty osobiste (listy, pamiętniki, autobiografie) celem poznania rzeczywistości uporządkowanej w czasie, duchowych przeżyć, przemian w postawach, zmian w strukturze życia rodzin, subiektywnego obrazu świadomości społecznej polskich emigrantów.

W procesie badawczym jakościowej analizy przebiegu życia osób (z tytułu ich działalności zawodowej, życia społecznego, życia rodzinnego itp.) wartościowa jest również metoda biograficzna. Umożliwia ona poznanie historii życia w powiązaniu z czynnikami warunkującymi jego przebieg. Cennym źródłem w badaniach biograficznych są materiały archiwalne zgromadzone przez różne instytucje życia społecznego (np. archiwa rodzinne, kościelne, szkolne, akademickie,

1 W 1919 roku określenie „humanizm” Znaniecki zamienił na „kulturalizm” i przeciwstawił je naturalizmowi. Por. Jankowska (1996: 38).

towarzystw naukowych, podmiotów gospodarczych). To tego należy dodać także źródła drukowane (np.: publikowane listy, opracowane na użytek badań kwestionariusze ankiet, akty prawne), materiały wywołane (np.: wywiady, dyskusje, wspomnienia, pamiętniki), czasopisma oraz opracowania naukowe, zwłaszcza pozycje zwarte (dzieła naukowe, podręczniki akademickie, bibliografie, informatory, repetytoria), także rozprawy i artykuły (por. Kabziński 2000: 104).

W przypadku naszych badań na podstawie źródeł możliwe jest uzyskanie informacji oraz danych osobistych o życiorysach konkretnych twórców edukacji ekologicznej (metadane) oraz przebiegu procesu edukacyjnego prowadzącego do uzyskania przez nich wykształcenia. Źródła te dostarczają także informacji o zainteresowaniach i przygotowaniu do badań naukowych, osiągnięciach naukowych i udziale w działalności badawczej, nie tylko w zakresie naukowo-organizacyjnym, ale także w procesie kształtowania środowiska naukowego (Szulakiewicz 2008: 12–17). Źródła historyczne służą pośredniemu poznaniu przeszłości. Według Juliana Dybca pełnią ważną funkcję w kulturze ponowoczesnej. Nie tyle prowadzą do przeszłości, lecz raczej służą interpretacji rzeczywistości minionej. Według postmodernistów istota rzeczy tkwi w niezgodności między współczesnością a przeszłością, między językiem, który badacz stosuje opisując przeszłość, a nią samą (por. Dybiec 2005: 23). Jerzy Topolski akcentuje, że informacje źródłowe są zawsze naznaczone jakąś interpretacją badacza, który konstruując historyczną narrację operuje językiem (por. Topolski 2009: 35).

Czasopismo jest „drukiem periodycznym lub przekazem za pomocą dźwięku oraz dźwięku i obrazu ukazującym się nie częściej niż raz w tygodniu, a nie rzadziej niż raz w roku” (Pisarek 2006: 25). W literaturze naukowej wyodrębniono czasopisma o treści ogólnej (przekazują one informacje o wydarzeniach aktualnych dla ogółu odbiorców, z podziałem na krąg odbiorców, tematykę, treść) oraz czasopisma o treści specjalnej (naukowe i popularnonaukowe, upowszechniające wiedzę szerokim kręgom czytelników, wydawane głównie przez towarzystwa naukowe) (por. Pisarek 2006: 26).

Władysława Szulakiewicz zauważa, że w podejmowanej przez badaczy refleksji metodologicznej dokonuje się oceny wartości i roli źródeł historycznych w badaniach naukowych (por. Szulakiewicz 2003: 8). Czasopisma stanowią cenne źródło w procesie realizacji

wielu projektów badawczych z zakresu historii edukacji. Służą także badaniom porównawczym w studiach międzykulturowych. Dojrzałej interpretacji sprzyja wiedza dotycząca ogólnej sytuacji w zakresie granic chronologicznych i terytorialnych danej przestrzeni historycznej, kulturowej, społecznej, politycznej, gospodarczej. Celem uniknięcia błędów poznawczych (tworzenia wiedzy odległej od prawdy) historycy edukacji dokonują krytyki zewnętrznej i wewnętrznej źródeł. Sprawdzają, w jakim stopniu uzyskane ze źródeł informacje są prawdziwe (por. Palka 2006: 73).

Czasopisma jako źródło do badań biograficznych twórców edukacji ekologicznej – egzemplifikacje

Podjmując tematykę czasopisma jako źródła do biografii twórców edukacji ekologicznej w II Rzeczypospolitej (1918–1939), można przypomnieć, że tematyka ochrony przyrody, kształtowania świadomości ekologicznej, była realizowana na łamach wybranych czasopism przyrodniczych o treści specjalnej, takich jak:

- organ Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego „Ziemia”;
- rocznik Państwowej Komisji Ochrony Przyrody/Państwowej Rady Ochrony Przyrody „Ochrona Przyrody”;
- wydawany przez Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika miesięcznik „Przyroda i Technika”;
- wydawany staraniem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego rocznik „Wierchy”;
- publikowane przez Towarzystwo Przyrodników im. Stanisława Staszica w Łodzi „Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane”;
- kwartalnik „Wiadomości Ligi Ochrony Przyrody w Polsce/ Bulletin de la Ligue pour la Protection de la Nature en Pologne”, wydawany przez Zarząd Główny Ligi Ochrony Przyrody w Polsce.

Wymienione periodyki uznano za elitarne, stanowiły one bowiem przestrzeń edukacyjną kręgu tzw. „kultury wysokiej” w granicach terytorialnych i chronologicznych II Rzeczypospolitej. Publikowano je dzięki staraniom towarzystw naukowych oraz cenionych instytucji życia społecznego. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zaleciło je do użytku dydaktyczno-wychowawczego

w instytucjach wychowania bezpośredniego i pośredniego. Kierowane były do naukowców, przyrodników, krajoznawców, pracowników ochrony przyrody, leśników, turystów, nauczycieli szkół średnich i wyższych, studentów, młodzieży szkół średnich, wysoko wykształconych miłośników przyrody zainteresowanych ideą oraz działaniami aplikacyjnymi w zakresie ochrony przyrody i kształtowania świadomości ekologicznej oraz czynnych postaw ekologicznych. Adresowano je także do osób ochraniających zwierzęta przed ludzkim okrucieństwem.

W związku z tematyką niniejszego artykułu należy zaakcentować, że informacje źródłowe w nich zawarte dotyczą przede wszystkim działalności naukowej i organizacyjnej twórców edukacji ekologicznej w II Rzeczypospolitej (1918–1939). „Duchowym ojcem” polskiej edukacji ekologicznej związanej ze społecznym ruchem ochrony przyrody w humanistycznym i kulturowym ujęciu był Jan Gwalbert Pawlikowski (1860–1939). Jako absolwent studiów prawniczych zwieńczonych stopniem naukowym doktora (Uniwersytet Jagielloński, 1885) oraz studiów ekonomicznych (Wiedeń) i rolniczych (Halle, Dublany) stał się twórcą organizacyjno-prawnych podstaw ochrony przyrody w Polsce. Był współzałożycielem pierwszej na ziemiach polskich (jeszcze pod zaborami) organizacji społecznej: Sekcji Ochrony Tatr Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1912). W 1923 roku założył rocznik „Wierchy” (którego był redaktorem w latach 1923–1934). Był także aktywnym członkiem Państwowej Rady Ochrony Przyrody, brał czynny udział w opracowaniu *Ustawy z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody*. Podpisał odezwę Państwowej Rady Ochrony Przyrody w sprawie powołania Ligi Ochrony Przyrody w Polsce (*Odezwa...* 1926: 223).

Jego koncepcję edukacji ekologicznej, kształtowania czynnych postaw ekologicznych, można zrozumieć dzięki licznym publikacjom naukowym, które drukowano na łamach periodyków. Pisał o motywach ochrony przyrody: estetycznym, historyczno-pamiętkowym, przyrodniczo-naukowym (por. Pawlikowski 1920: 6–11). Podkreślał, że człowiek jest częścią przyrody i powinien podjąć walkę o kulturę prawdziwą (świadomą ekologicznie), która rozwija się w harmonii z naturą, dąży do pojednania z przyrodą. Podjął także tematykę barier utrudniających szeroko pojęty rozwój ochrony przyrody w Polsce. Wśród tych barier wymienił niedocenywanie środowiska

przyrody jako ponadmaterialnej wartości „swojszczyzny” (por. Pawlikowski 1922: 3). Pisał o znaczeniu ochrony przyrody Tatr (Pawlikowski 1926b: 229), kozic (Pawlikowski 1923: 12–25). Uzasadniał, że ochrona przyrody nie może ograniczać się tylko do tworzenia przepisów prawa (Pawlikowski 1926a: 4) oraz przekładów ustaw zagranicznych na język polski (por. Pawlikowski 1927: 3), lecz przede wszystkim ma bazować na edukacji szkolnej prowadzącej do kształtowania czynnych postaw ekologicznych w szkołach powszechnych i średnich ogólnokształcących. Celem zainteresowania nauczycieli przedmiotów humanistycznych tematyką edukacji ekologicznej podjął się opracowania zarysu dziejów poezji tatrzańskiej jako dokumentu ukazującego przemiany wrażliwości ludzkiej na piękno przyrody Tatr (por. Pawlikowski 1934: 1–2). Naturę pojmował w kategoriach kulturowo-ideacyjnych. Angażował artystów, humanistów, do działalności na rzecz jej ochrony. Twierdził, że kultura życia społecznego powinna rozwijać się w syntonii z przyrodą. Wychowanie do ochrony przyrody w jego koncepcji winno obejmować „masy społeczne” („prąd kulturowy”) i zmierzać do tego, aby każdy obywatel Rzeczypospolitej w zależności od swojego kierunkowego wykształcenia mógł uczestniczyć w działaniach aplikacyjnych na rzecz ochrony przyrody. Na łamach periodyków promowano słynne dzieło Jana G. Pawlikowskiego pt. *Kultura a natura* (wydane w 1913 roku), które uznano za jedną z najwybitniejszych prac twórczych polskich myślicieli.

Wartościową egzemplifikację tematyki dotyczącej czasopism jako źródła do badań biograficznych twórców edukacji ekologicznej stanowią informacje zawarte na łamach periodyku „Ziemia”, z których wynika, że od początku istnienia Tymczasowej Komisji Ochrony Przyrody, następnie Państwowej Rady Ochrony Przyrody (*Ochrona przyrody w Polsce* 1930: 103), która powstała m.in. z inicjatywy i pod przewodnictwem botanika prof. Władysława Szafera (1886–1970), dążono do ochronnego zachowania obszarów polskiego dziedzictwa naturalnego (por. „Ziemia” 1922: 113–114). Władysław Szafer (również jako rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek PAU) miał ogromne zasługi na polu ochrony przyrody. Był autorem wielu publikacji poświęconych ochronie przyrody². Dzięki jego zaangażowaniu

2 Przykład stanowi ogłoszone pod jego redakcją naukową obszerne dzieło pt. *Skarby przyrody i ich ochrona. Wiadomości z dziedziny ochrony przyrody dla*

w Konstytucji marcowej z 1921 roku umieszczono zapis o dopuszczeniu ograniczenia własności swobodnego użytkowania ziemi, wód, minerałów. Ogłoszono również rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, które gwarantowały prawną ochronę kosodrzewiny, żubra, bobra, świstaka; wydzielono rezerwat w Puszczy Białowieskiej, utworzono podziemny rezerwat przyrody w Wieliczce. Co ważne, Władysław Szafer w latach 1925–1937 pełnił funkcję delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do spraw Ochrony Przyrody (stanowisko odpowiadające późniejszemu stanowisku Naczelnego Konserwatora Przyrody). Współuczestniczył w procesie powołania Ligi Ochrony Przyrody (1928). Walczył o ograniczenie masowej turystyki w Tatrach.

Na łamach polskich czasopism o treści specjalnej pisano o Lidze Ochrony Przyrody, także w kontekście dorobku naukowego i organizacyjnego twórców polskiej edukacji ekologicznej. Przykład stanowi harmonogram I Zjazdu Ligi Ochrony Przyrody (1929), z którego wynika, że oprócz dyskusji na temat projektu regulaminu oddziałów i kół Ligi Ochrony Przyrody podczas zjazdu zwiedzano wystawy i wysłuchano odczytów o tematyce ochronnej, m.in. autorstwa Władysława Szafera pt. *Idea ochrony przyrody* (por. „Liga Ochrony Przyrody” 1929: 33; por. *Zjazd Ligi Ochrony Przyrody* 1929: 61). W analizowanych periodykach upowszechniano osiągnięcia naukowe Szafera dotyczące historii ochrony przyrody na ziemiach polskich pod zaborami (por. Szafer 1920: 12), linii rozwojowych kształtowania idei ochrony przyrody (por. Szafer 1922: 16), objętych ochroną troską cisów w Puszczy Augustowskiej. Promowano dzieła Szafera, takie jak pt. *Parki Narodowe w Polsce/National Parks in Poland*, w którym zawarł dane ilościowe już istniejących obszarów chronionych lub będących w procesie realizacji polskich parków narodowych (por. *Książki, które warto czytać* 1930: 239). Zachęcano do czytania publikacji Szafera o zagranicznych obszarach chronionych na podstawie jego osobistych doświadczeń podczas podróży do USA, czego przykładem jest znana publikacja pt. *Yellowstone. Kraj gorących źródeł i niedźwiedzi* (Szafer 1929: okładka wewnętrzna).

przyrodników, nauczycieli, leśników, rolników, górników, myśliwych, rybaków, młodzieży studiującej i wszystkich miłośników przyrody. Zob. Szafer (1932).

Władysław Szafer upowszechniał wiedzę o niszczeniu przyrody (Szafer 1930: 29–34), do czego dochodziło podczas zakładania uzdrowisk leczniczych na łonie natury (Szafer 1933: 15–33). Wygłaszał wykłady poświęcone ochronie środowiska życia i działalności Państwowej Rady Ochrony Przyrody w tym zakresie („Ochrona Przyrody” 1933: 207). Z wiadomości bieżących publikowanych w analizowanych periodykach o treści specjalnej wynika, że Szafer zrezygnował z funkcji Delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do spraw Ochrony Przyrody oraz zastępcy Ministra WRiOP na stanowisku przewodniczącego Państwowej Rady Ochrony Przyrody, ponieważ bez zasięgnięcia jego opinii przeprowadzono budowę stacji meteorologicznej na Kasprowym Wierchu (którą planowano otworzyć w listopadzie 1937 roku). Ponadto z polecenia Ministra Komunikacji Polski Związek Narciarski rozpoczął budowę szlaku turystycznego (z przeznaczeniem dla turystyki masowej), wiodącego z Morskiego Oka na Kasprowy Wierch, wybudowano skocznię na Wielkiej Krokwi oraz nowe narciarskie szlaki zjazdowe z Kasprowego Wierchu, co zdaniem twórców ochrony przyrody w II Rzeczypospolitej, na czele z Szaferem, nie służyło ochronie naturalnego, ponadmaterialnego piękna krajobrazu Tatr (por. „Ochrona Przyrody” 1937: 346).

Adam Wodziczko (1887–1948), botanik, profesor Uniwersytetu Poznańskiego był działaczem ochrony naturalnego krajobrazu, współtwórcą polskiej ochrony przyrody, przewodniczącym Komitetu Ochrony Przyrody w Poznaniu, zwolennikiem życia w symbiozie z przyrodą. Akcentował humanistyczne walory środowiska przyrody, szczególnie w powiązaniu z wychowaniem patriotycznym. Na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego realizował wykłady akademickie z zakresu ochrony przyrody („Ochrona Przyrody” 1924: 113). Twierdził, że przyroda ma walor wychowawczy, jako „wielka wychowawczyni przyszłych pokoleń [...], nowa dominanta w życiu duchowym kulturalnych społeczeństw” (Wodziczko 1927: 56). Zauważył, że w związku z reformą szkolną z 1932 roku w polskich szkołach rozszerzono tematykę ochrony przyrody w zakresie kształtowania czynnych postaw ekologicznych młodego pokolenia (Wodziczko 1934: 8). Pisał o gatunkowej ochronie roślin (Wodziczko 1929: 225), zabytkach przyrody regionalnej, którą należy ochraniać (Wodziczko 1923: 30). Podjął tematykę nowych,

zagranicznych przepisów prawnych dotyczących ochrony flory i fauny (Wodziczko 1930: 89). Na łamach periodyków promowano dzieła Wodziczki, m.in. pt. *Zabytki przyrody na Pomorzu* („Ziemia” 1929: 300), poświęcone ponadmaterialnej wartości środowiska przyrody (Wodziczko 1924: 47). Czynn timer uczestniczył w obchodach Tygodnia Ochrony Przyrody w Poznaniu (28 kwietnia – 5 maja 1934 roku) pod hasłem przewodnim: „Przez ochronę i pielęgnowanie przyrody do miłości Ojczyzny”, przewodniczył edukacyjnym wycieczkom do lasu i parku (por. *Sprawozdanie z Tygodnia Krzewienia Miłości Ojczyzny w Poznaniu* 1934: 223).

Marian Sokołowski (1894–1939), syn profesora leśnictwa Stanisława Sokołowskiego (1865–1942), podobnie jak jego ojciec był działaczem ochrony przyrody, botanikiem, profesorem Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, członkiem Państwowej Rady Ochrony Przyrody i Sekcji Ochrony Gór w Polskim Towarzystwie Tatrzańskim, wiceprezesem Ligi Ochrony Przyrody. Jego zdaniem idea ochrony przyrody jest efektem głębokich przemian społeczno-kulturowych w Europie (Sokołowski 1933: 3). Wiedzę o ochronie przyrody zdobywał również dzięki podróżom zagranicznym do Szwajcarii, gdzie Dzień Ochrony Przyrody wprowadzono w szkołach od 31 maja 1912 roku. Twierdził, że należy chronić przyrodę ojczystą, realizować tematykę ochrony przyrody w procesie dydaktyczno-wychowawczym we wszystkich szkołach (zwłaszcza w szkołach powszechnych i ogólnokształcących) podczas lekcji z kilku przedmiotów kształcenia: przyrody, geografii, historii, języka polskiego. Wygłaszał wykłady, odczyty („Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane” 1927: 3) poświęcone ochronie przyrody, tematyce organizacji ochrony przyrody w Polsce, współpracy nauczycieli z towarzystwami naukowymi, instytucjami ochrony przyrody (por. *Sprawozdanie z Tygodnia Krzewienia Miłości Ojczyzny w Poznaniu* 1934: 13). Uzasadniał konieczność wprowadzenia osobnego przedmiotu poświęconego ochronie przyrody (Sokołowski 1925: 4) oraz podręcznika szkolnego do edukacji ekologicznej, który miało przygotować i wydać Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Potępiał hodowlę zwierząt prowadzoną z zamiarem późniejszego ich wykorzystania na polowaniach. Zalecał dokarmianie ptaków zimą. Był zwolennikiem organizowania wycieczek edukacyjnych (Sokołowski 1925: 14) do rezerwatów natury, lasów,

zapoznawania dzieci z symboliką przyrodniczą kultury duchowej w utworach literackich i poetyckich podczas lekcji z historii i literatury (*O wprowadzeniu ochrony przyrody do nauczania szkolnego* 1926: 190–191). Marian Sokołowski twierdził, że działalność w zakresie ochrony przyrody należy realizować wieloaspektowo, holistycznie z zaangażowaniem społeczeństwa polskiego. W poszczególnych periodykach o treści specjalnej rekomendowano książki Sokołowskiego, szczególnie *Chrońmy przyrodę ojczystą i jej zabytki* (1924) (por. *Książki, które warto czytać* 1925: 43).

Konkluzja

Na podstawie jakościowej analizy celowo wybranych źródeł czasopiśmienniczych o treści specjalnej wydawanych w II Rzeczypospolitej można potwierdzić hipotezę, że informacje biograficzne dotyczące twórców polskiej edukacji ekologicznej w nich zawarte odnoszą się przede wszystkim do ich działalności naukowej i organizacyjnej. Jeśli chodzi o działalność naukową, pisano o nowatorskich (w analizowanym okresie historycznym) koncepcjach wychowania do ochrony przyrody i kształtowania czynnych postaw ekologicznych. Uwagę skupiono na publikacjach naukowych z zakresu ochrony przyrody oraz wykładach akademickich, referatach, odczytach, również na temat aplikacyjnych aspektów edukacji ekologicznej w ścisłym powiązaniu z różnorodnymi dziedzinami wychowania (np. wychowanie patriotyczne, wychowanie obywatelskie, wychowanie estetyczne). Natomiast działalność organizacyjna twórców polskiej edukacji ekologicznej prezentowana na łamach omawianych czasopism odnosiła się do ich aktywności w organizacjach społecznych, towarzystwach naukowych, towarzystwach ochrony przyrody, takich jak np.: Państwowa Komisja Ochrony Przyrody/Państwowa Rada Ochrony Przyrody, Liga Ochrony Przyrody, Sekcja Ochrony Tatr Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego.

Można dodać, że bogaty zasób źródłowy do badań biograficznych w zakresie naukowym i organizacyjnym twórców polskiej edukacji ekologicznej stanowią: rocznik „Ochrona Przyrody” (1920–1937), periodyk „Ziemia” (1919–1939) i miesięcznik „Przyroda i Technika” (1922–1939). Równie cenne informacje źródłowe dotyczące działalności naukowej i organizacyjnej twórców edukacji ekologicznej

zawarto w roczniku „Wierchy” (1923–1938). Skromne ilościowo dane na ten temat znajdują się w kwartalniku „Wiadomości Ligi Ochrony Przyrody w Polsce/Bulletin de la Ligue pour la Protection de la Nature en Pologne” (publikowanym przez Zarząd Główny Ligi Ochrony Przyrody w Polsce), czego powodem jest krótki czas ukazywania się czasopisma (1933–1934).

Należy dopowiedzieć, że w II Rzeczypospolitej edukację ekologiczną w szkołach powszechnych i średnich ogólnokształcących realizowano hasłowo, zwłaszcza podczas lekcji z przyrody i geografii. Przekazywano wówczas wiedzę o naturalnych prawach przyrody w poszczególnych ekosystemach, wyjaśniano konsekwencje tępienia zwierząt przez ludzi, kształtowano postawy szacunku do przyrody ożywionej i nieożywionej. Rozwijano postawy ekologicznej troski wobec roślin, zwierząt, bogactw naturalnych. Systematycznie realizowano szkolne zbiórki makulatury według zaleceń Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Po ogłoszeniu *Ustawy z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa* kształtowanie postaw ekologicznych łączono w procesie dydaktyczno-wychowawczym z praktyczną działalnością zmierzającą do podejmowania konkretnych działań na rzecz ochrony przyrody (zob. Wolter 2013).

Bibliografia

Materiały źródłowe

- „Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane” 1927, r. 1, z. 1 (marzec), s. 2.
Książki, które warto czytać, „Przyroda i Technika” 1925, r. 4, z. 1 (styczeń), s. 43.
Książki, które warto czytać, „Przyroda i Technika” 1930, r. 9, z. 4 (kwiecień), s. 239.
Liga Ochrony Przyrody, „Ziemia” 1929, r. 14, nr 3 (luty), s. 33.
 „Ochrona Przyrody” 1924, r. 4, s. 113–114.
 „Ochrona Przyrody” 1933, r. 13, s. 207.
 „Ochrona Przyrody” 1937, r. 17, s. 346–351.
Ochrona przyrody w Polsce, „Ziemia” 1930, r. 15, nr 6 (marzec), s. 103.
Odezwa. Państwowa Rada Ochrony Przyrody, „Przyroda i Technika” 1926, r. 5, z. 5 (maj), s. 223.
O wprowadzeniu ochrony przyrody do nauczania szkolnego, „Przyroda i Technika” 1926, r. 5, z. 4 (kwiecień), s. 190–191.

- Pawlikowski J.G. (1920). *O środkach i celach ochrony przyrody*, „Ochrona Przyrody”, r. 1, s. 6–11.
- Pawlikowski J.G. (1922). *Spółeczna organizacja ochrony przyrody*, „Ochrona Przyrody”, r. 3, s. 3.
- Pawlikowski J.G. (1923). *W sprawie ochrony kozic słów kilka*, „Wierchy”, r. 1, s. 12–25.
- Pawlikowski J.G. (1926a). *O prawie ochrony przyrody*, „Ochrona Przyrody”, r. 6, s. 4.
- Pawlikowski J.G. (1926b). *Tatry parkiem narodowym*, „Wierchy”, r. 4, s. 229.
- Pawlikowski J.G. (1927). *Słowo o międzynarodowej ochronie przyrody i jej tendencjach rozwojowych*, „Ochrona Przyrody”, r. 7, s. 3.
- Pawlikowski J.G. (1934). *Z dziejów poezji tatrzańskiej*, „Wierchy”, r. 12, s. 1–2.
- Sokołowski M. (1924). *Chrońmy przyrodę ojczystą i jej zabytki*, Kraków: Wydawnictwo Państwowej Komisji Ochrony Przyrody.
- Sokołowski M. (1925). *O wprowadzeniu ochrony przyrody do nauczania szkolnego*, Kraków: Nakładem Państwowej Komisji Ochrony Przyrody, s. 4 [odbitka z: „Ochrona Przyrody” 1926, r. 5, s. 14].
- Sokołowski M. (1933). *Spółeczne wartości ochrony przyrody*, „Wiadomości Ligi Ochrony Przyrody/Bulletin de la Ligue pour la Protection de la Nature en Pologne”, r. 1, 1–3 kwartał, z. 1–3, s. 3.
- Sprawozdanie z Tygodnia Krzewienia Miłości Ojczyzny w Poznaniu*, „Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane” 1934, r. 8, z. 5–6, s. 223.
- Sprawozdanie Zarządu Głównego Ligi Ochrony Przyrody w Polsce z działalności za czas od 1 stycznia 1933 r. do 31 grudnia 1933 r.*, „Wiadomości Ligi Ochrony Przyrody/Bulletin de la Ligue pour la Protection de la Nature en Pologne” 1934, r. 2, 2–4 kwartał, z. 2–4, s. 13.
- Szafer W. (1920). *Ochrona przyrody w Polsce*, „Ochrona Przyrody”, r. 1, s. 12.
- Szafer W. (1922). *Uwagi o celach i organizacji badań naukowych w polskich parkach natury*, „Ochrona Przyrody”, r. 3, s. 16.
- Szafer W. (1929). *Yellowstone. Kraj gorących źródeł*, „Przyroda i Technika”, r. 8, z. 3 (marzec) [wewnętrzna strona okładki].
- Szafer W. (1930). *Niszczenie przyrody pod hasłem użytkowania roślin leczniczych*, „Ochrona Przyrody”, r. 10, s. 29–34.
- Szafer W. (1933). *Ochrona przyrody a postulaty higieny społecznej/Protection of Nature and Postulates of Social Hygiene*, „Ochrona Przyrody”, r. 13, s. 15–23.
- Szafer W. (red.). (1932). *Skarby przyrody i ich ochrona. Wiadomości z dziedziny ochrony przyrody dla przyrodników, nauczycieli, leśników, rolników, górników, myśliwych, rybaków, młodzieży studiującej i wszystkich miłośników przyrody*, Warszawa: Nakładem Państwowej Rady Ochrony Przyrody Skład Główny: Kasa im. Mianowskiego – Instytut Popierania Nauki.
- Wodziczko A. (1923). *Roslinne zabytki przyrody okolic Torunia*, „Ziemia”, r. 8, nr 2, s. 30.

- Wodziczko A. (1924). *Tępienie szkodników rybnych wobec ustaw o ochronie ptactwa i postulatów ochrony przyrody*, „Ochrona Przyrody”, r. 4, s. 47.
- Wodziczko A. (1927). *Ochrona przyrody najbliższej okolicy Poznania*, „Ochrona Przyrody”, r. 7, s. 56.
- Wodziczko A. (1929). *Gatunkowa ochrona roślin w Polsce*, „Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane”, r. 3, z. 7–8, s. 225.
- Wodziczko A. (1930). *Nowe rozporządzenie o ochronie roślin i zwierząt w Prusach*, „Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane”, r. 4, z. 3–4, s. 89.
- Wodziczko A. (1934). *Praca młodzieży na polu ochrony przyrody/Travaux de la Jeunesse pour la Protection de la Nature*, „Ochrona Przyrody”, r. 14, s. 8.
- „Ziemia” 1922, r. 7, nr 3 (marzec), s. 113–114.
- „Ziemia” 1929, r. 14, nr 17 (luty), s. 300.
- Zjazd Ligi Ochrony Przyrody*, „Ziemia” 1929, r. 14, nr 4 (luty), s. 61.

Opracowania

- Dilthey W. (2004). *Budowa świata historycznego w naukach humanistycznych*, tłum., opr. i posłowie E. Paczkowska-Łagowska, Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
- Dybiec J. (2005). *Historia wychowania w postmodernistycznym świecie*, [w:] T. Gumuła, S. Majewski (red.), *Historia wychowania w kształceniu nauczycieli. Tradycja i współczesność Teoria i praktyka*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, s. 19–26.
- Jankowska D. (1996). *Koncepcja wychowania Floriana Znanickiego i jej znaczenie dla współczesnej pedagogiki*, Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Kabziński K. (2000). *Organizacja warsztatu pisarstwa naukowego*, [w:] W. Ciczkowski (red.), *Prace promocyjne z pedagogiki. Skrypt dla uczestników seminariów: licencjackiego, magisterskiego i doktoranckiego*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 103–121.
- Łysek J. (1996). *Rozumienie hermeneutyczne w pedagogice*, „Chowanna” 1996, nr 1–2, s. 7–20.
- Nowak M. (1993). *Metoda hermeneutyczna w pedagogice*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1993, t. 21, z. 2, s. 49–58.
- Palka S. (2006). *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pisarek W. (2006). *Słownik terminologii medialnej*, Kraków: Universitas.
- Sztobryn S. (2006). *Znaczenie refleksji historycznej w pedagogice*, [w:] S. Sztobryn, J. Semków (red.), *Edukacja i jej historiografia. W poszukiwaniu płaszczyzny twórczego dialogu. V Zjazd Towarzystwa Pedagogicznego. Sekcja 3–5: Teraźniejszość w dialogu z edukacyjną przeszłością*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 75–87.

- Szulakiewicz W. (2008). *Wstęp*, [w:] A. Meissner, W. Szulakiewicz (red.), *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, Toruń: Polskie Towarzystwo Edukacji, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 7–10.
- Szulakiewicz W. (2003). *Wstęp. Źródła – ich rodzaje i wartość poznawcza*, [w:] W. Szulakiewicz (red.), *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 7–15.
- Topolski J. (2009). *Wprowadzenie do historii*, wyd. 3 (dodruk), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Wolter E. (2013). *Edukacja ekologiczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Znaniński F. (2008). *Metoda socjologii*, tłum. i wstęp do wydania polskiego E. Hałas, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Dr hab. Edyta Wolter, prof. UKSW
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Nauk Pedagogicznych
e-mail: e.wolter@uksw.edu.pl